

Войцева О. А.

**ВОДОГОСПОДАРСЬКА ЛЕКСИКА ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ : ВІД
ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ**

Чернівці : «Букрек», 2010.— 424 с.

Серед мовознавчих славістичних праць Одеського національного університету імені І. І. Мечникова помітне місце посідає рецензована монографія О. А. Войцевої, присвячена комплексному ономазіологічному аналізу, встановленню закономірностей системної організації, визначенню етапів формування, основних джерел, особливостей функціонування в синхронії та діахронії водогосподарської лексики польської мови.

Монографія складається зі вступу, п'яти розділів (з висновками після кожного розділу), загальних висновків, списку джерел і списку використаної літератури та покажчика водогосподарської лексики.

У вступі подається перелік праць російських та українських мовознавців, що вивчали термінологічну лексику, підкреслюється внесок у цю справу Віденської, Празької та Братиславської термінознавчих шкіл, українських мовознавців. Авторка зазначає, що «на сьогодні у полоністиці відсутні спеціальні узагальнюючі праці, присвячені аналізу водогосподарської лексики, її синхронно-діахронному розгляду, окремі публікації стосуються історії термінів судноплавства, річкового та морського рибальства, аналізу морської термінології, мариністичної фразеології та морського жаргону» (с. 8–9).

Термін «водогосподарська лексика» (ВГЛ), на думку О. А. Войцевої, «умовно позначає в монографії спеціальні лексеми, які входять до таких лексико-семантичних груп: «Назви плавальних засобів», «Назви елементів конструкцій плавальних засобів», «Назви риболовних знарядь», «Назви дій суб'єкта і переміщення об'єкта по воді», «Назви виконавців дії в галузі водного господарства».

У складі ВГЛ дослідниця виділяє спеціальні мовні одиниці, які характеризуються специфічними лексико-семантичними і струк-

турними особливостями, зокрема загальнонаукову лексику, вузькоспеціальну термінологію, номенклатурні знаки, професіоналізми, жаргонізми.

Перший розділ монографії «Сучасні напрями дослідження спеціальної лексики» присвячено теоретичним питанням номінації, зокрема поняттю первинної та вторинної номінації, термінологічної номінації тощо. У параграфі «Актуальні проблеми термінознавства» О. А. Войцева розглядає розвиток науково-технічної термінології, аналізує характер висвітлення в мовознавчій науці низки термінологічних проблем: інтерпретацію понять терміна й номенклатурного знака (або номена), визначення статусу терміна, специфіки його семантики та будови; досліджує погляди щодо термінології й терміносистеми, загальнонаукових і вузькоспеціальних наукових термінів, складу спеціальної лексики тощо. Значний науковий інтерес викликає підрозділ «Культурно-історичні передумови виникнення лексики водного господарства у польській мові». Авторка поділяє погляди відомих українських мовознавців, що культура, господарська діяльність давніх слов'ян були тісно пов'язані із судноплавством. Важливого значення у слов'ян набув рибальський промисел, про що свідчить наявна у слов'янських мовах, у тому числі в польській мові, рибальська термінологія праслов'янського походження (деривати від праслов'янського кореня **lov*, слова на позначення риболовних знарядь, а також спеціальна лексика, пов'язана із судноплавством, рибальством, річковим сплавом. В останньому підрозділі першого розділу повідомляється про джерела номінації реалій водного господарства.

У другому розділі «Динаміка вербальних засобів польської мови, які позначають реалії

водогосподарської системи» розглядається структурування тематичних лексичних груп відповідно до ідеографічних лексикографічних праць Ю. М. Караулова, В. В. Морковкіна, О. С. Баранова. У зібраному і проаналізованому матеріалі виявляються лексико-семантичні групи, закономірності їх організації та функціонування в діахронно-синхронному аспекті.

Кожна лексико-семантична група (ЛСГ) водогосподарської лексики становить лексичне поле, елементами структури якого є ядро (вузькоспеціальна стилістично нейтральна, парадигматично розгалужена термінологія, яка має тривалу історію в мові, є активною у функціональному, дериваційному та синтагматичному відношеннях) і периферія (ближня периферія — спеціальна лексика, малопродуктивна, рідковживана з нерегулярними, варіативними формами, а також дальня периферія — мовні одиниці, які вживаються в інших термінологіях та в сучасній літературній мові). О. А. Войцева встановила, що водогосподарська лексика становить у лексикографічній системі сучасної польської мови великий за обсягом лексичний шар (5393 лексичні одиниці) з ієрархічно розгалуженою структурою, який виник упродовж взаємодії між окремими мікросистемами і мікрогрупами. Універсальним типом відношень у ВГЛ є імплікаційні, зокрема гіперо-гіпонімічні та партитивні відношення. Вони втілюються в різних за ступенем узагальнення лексичних одиницях, залежать від розвитку системи понять водогосподарської галузі та професійного мислення фахівців.

В основі розгалуженої структурної організації ЛСГ лежать опозиції за диференційною ознакою (ДО). Дослідниця відзначає, що лексеми різних ЛСГ мають спільні ДО («морський : річковий», «цивільний : військовий», «старовинний : сучасний») і специфічні, зокрема це стосується назв плавальних засобів («вантажний : пасажирський», «наливний : суховантажний»), риболовних знарядь («промисловий : непромисловий») тощо.

Широко представлені у водогосподарській лексиці варіантні лексеми (за складом фонем і морфем, за лексико-семантичними ознаками). Авторка підтверджує, що номінація реалій водогосподарської системи здійснюється на основі мовних ресурсів польської мови, зокрема семантичного, морфологічного способів та шляхом утворення полікомпонентних словосполучень. При цьому послідовність використання різних номінаційних способів і засобів залежить від історичного етапу й рівня системності ВГЛ. Наприклад, на етапі формування термінології водного господарства у зв'язку з виділенням нових категоріальних ознак позначува-

них предметів, явищ поширюється словотвірна номінація, причому кількість дериватів прямо пропорційна часу функціонування того або іншого спеціального слова, ступеню його абстрактності, можливостям сполучення з іншими лексемами. Стійкі словосполучення, з яких формуються композити, юкстапозити, аббревіатури, належать до проміжних явищ. Продуктивними у водогосподарській лексиці є прості двокомпонентні назви, які утворюються за такими моделями: 1) термін і термін; 2) термін і нетермін; 3) термін і загальнонауковий термін; 4) термін і термінологізована лексика.

У третьому розділі «Моделювання спеціально орієнтованої картини світу польськомовного моряка» О. А. Войцева розглядає важливі питання сучасної лінгвістики. У першому підрозділі вона висвітлює «Прийоми моделювання картини світу», виходячи з того, що в сучасній лінгвістиці мова розуміється не як формальна система систем, а як наслідок діяльності людини в мові. Дослідниця зупиняється на пізнавальній діяльності людини, зокрема концептуалізації, спрямованій на осмислення одержуваної інформації, яка веде до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку людини. У зв'язку з цим розглядається поняття концепту, його зміст у працях відомих дослідників. Авторка формулює своє розуміння цього терміна: «Терміном *концепт* у монографії позначаємо одиницю картини світу, відображену у психіці людини, яка формується на основі чуттєвого образу, містить різні аспекти знання і досвіду, а також уявлення, оцінки, відбиває духовний світ людини певної культури та вербалізується в мові».

Значну увагу в монографії приділено моделюванню картини світу (КС), у формуванні якої основну роль відіграють процеси концептуалізації та категоризації. Незважаючи на популярність терміна «картина світу», його статус, авторка наголошує, що в «мовознавстві, психології, філософії, літературознавстві, культурології проблема КС залишається дискусійною. На сучасному етапі вона пов'язана з антропологічним підходом до вивчення мови» (с. 221). «Під мовною КС,— вказує О. А. Войцева,— розуміємо цілісну систему знань, яка фіксує основні системні характеристики навколишнього світу, систематизує інформацію, отриману мовцями, забезпечує орієнтацію людини в довкіллі, керує (певною мірою) її поведінкою. Мова є символічним репрезентантом концептуальної системи з інформативною одиницею — концептом, який фіксує та актуалізує змісти об'єктів довкілля, зокрема поняттєвий, емоційний, асоціативний, вербальний, культурологічний» (с. 223).

Відмінності в досвіді зумовлюють відмінні знання, через що виникають різні КС. Мовна КС організована за законами мови, і тому в ній об'єктивуються наївна і наукова картини світу. На думку О. А. Войцевої, незважаючи на досягнення в дослідженні феномену картини світу, статус наукових, зокрема професійних (спеціально орієнтованих), КС залишається дискусійним.

У зв'язку з цим дослідниця на основі розгляду різних поглядів на це питання вважає, «що наукова КС є системою загальних уявлень про світ, представлених у науці, відображених за допомогою фундаментальних понять і принципів кожної наукової галузі, з яких дедуктивно виводяться основні положення. Наукова КС утворюється окремими науками та наукою в цілому. Це своєрідний синтез знань, обов'язкових у конкретну епоху, які виходять за межі наївного світобачення і описуються вербальними засобами» (с. 226). Вона наголошує, що мовна КС відбиває доннаукові (наївні) уявлення, у яких міститься досвід інтроспекції багатьох попередніх поколінь, і наукові знання, що формуються на певному суспільно-історичному етапі розвитку. У наївній КС виділяють окремі ділянки (або фрагменти), зокрема «наївну» геометрію, фізику простору і часу тощо (с. 230).

О. А. Войцева описує ключові елементи спеціально орієнтованої картини світу польськомовного моряка, характеризує морські традиції, особливості морського жаргону та його функціонування в мовленні моряків. Авторка зазначає, що професійна діяльність моряків накладає відбиток на їхню мовну свідомість, знаходить відображення в концептах і термінології, у спеціальних контекстах, мариністичному дискурсі. Дослідниця небезпідставно доходить висновку, що специфіку професійної КС, пов'язаної із ситуаціями реального досвіду польських моряків, зумовлюють природні чинники як наслідки матеріальної, духовної діяльності людини, пізнавальні чинники як способи її раціонального, чуттєвого, духовного світосприйняття, а також морально-етичні норми та цінності, відтворені в уявленнях про навколишній світ.

У процесі моделювання мовної спеціально орієнтованої КС уперше виявлено універсальні і національно-специфічні, наївні та професійні уявлення польськомовних моряків, які є реалізацією практичного способу пізнання довкілля. Характер праці впливає на формування особливого світобачення, відображеного в мовленні. Професійна КС реалізується в моделі мовної свідомості польських моряків, містить когнітивні структури, що пов'язують концептуальну сферу та способи їх вербального позначення.

Аналіз ключових ментальних одиниць, концептів «море», «плавальний засіб» дозволив О. А. Войцевій встановити їхній архаїчний і сучасний зміст, ядро та інтерпретаційну частину, які репрезентують уявлення про морську концептосферу. Дослідниця з'ясувала, що свідомість людини утворює когнітивні уявлення про ці концепти, кодує їх у значеннях, думках, висловленнях, сприяє утворенню асоціативних зв'язків у межах концептів, які відрізняються в загальномовній і професійній сферах. Вона виявила міфопоетичні уявлення міфологічної КС, яка реалізує найдавніші уявлення про водний простір та ставлення людини до нього в семантичних ознаках концепту «море».

У спеціально орієнтованій КС, вербалізованій у польському мариністичному дискурсі як системі інтерсуб'єктивної та суб'єктивної інформації знань, уявлень про навколишній світ, про значущі об'єкти, зберігаються повір'я, пересуди, плітки, забобони, архетипні знання (протиставлення рідної та чужої країн, уявлення про море як небезпечну стихію, яка змагається з людиною, про плавальний засіб як таємничу живу істоту). Вони доповнюються уявленнями про море, нагромадженими в процесі наукового й практичного пізнання довкілля.

Закінчується третій розділ аналізом морських жаргонізмів, характерних для польськомовних моряків. Вони, на думку О. А. Войцевої, непослідовно відображають навколишній світ, виникають унаслідок утворення нових лексичних одиниць, запозичень з літературної польської мови або з інших жаргонів, можуть переходити до розряду розмовної лексики, що є свідченням зростання впливу стилістично знижених шарів на сучасну суспільну комунікацію.

Четвертий розділ монографії присвячено етапам розвитку водогосподарської лексики польської мови. О. А. Войцева виділила п'ять етапів розвитку ВГЛ — від передісторичного (X–XI ст. — 1564 р.) до новітнього (друга пол. XX ст. — поч. XXI ст.). Вона переконливо доводить, що на кожному з цих етапів взаємодіяли, змінювалися різні лексичні шари, які відображали об'єктивні зміни в галузі водного господарства. Разом із цим, наголошує авторка, стабільність зазначеної підсистеми забезпечує лексика, яка впродовж століть майже не змінює зовнішньої оболонки і семантики, становить її ядро.

На передісторичному етапі у свідомості носіїв мови виокремлюються спеціальні об'єкти навколишньої дійсності, виникає необхідність їх фіксації. Вони вербалізуються в актах первинної номінації як однослівні назви внаслідок термінологізації загальноживаних слів (розширення або звуження їхніх значень), причому писемна фіксація відстає

від усної. З XIII–XIV ст. у польських пам'ятках реструються прототерміни — спеціальні слова, які називають спеціальні уявлення (наприклад, назви плавальних засобів: *plit, dubas, czoln*). Стихийне збільшення дослідженого лексичного фонду ВГЛ у донауковий період відбувається в основному за рахунок лексико-семантичної деривації (метафоризації, метонімічного перенесення) та афіксального словотворення.

На етапі формування термінології водного господарства (1504 р. — друга пол. XVIII ст.) поштовхом для розвитку ВГЛ є розширення функцій польської літературної мови, її стильове розгалуження. Нові слова утворюються шляхом спеціалізації семантики загальноживаних слів, а також за рахунок запозичення термінів унаслідок міжмовних контактів. О. А. Войцева зауважує, що ВГЛ у польській мові була залежною від мовних векторів північ — південь, захід — схід, від безпосередніх і опосередкованих впливів латинської, німецької, голландської, французької, російської, англійської мов, які змінювалися протягом різних часових відрізків.

Подальша еволюція цієї лексики у XVIII ст., на початку та у другій половині XX ст. стимулюється мовною політикою. Відбувається перегрупування спеціальної лексики, з'являються колективні й авторські термінологічні неологізми, що частково закріплюються у ВГЛ.

Новий етап засвідчує стабільність і стійкість ядра термінополя, у якому функціонують лексичні одиниці з архітемами «водний», «господарство». Периферію становлять спеціальні слова, пов'язані з ВГЛ через ДО. ВГЛ продовжує поповнюватися за рахунок словотвірних способів, властивих польській мові. Дослідниця зазначає, що у другій половині XX ст. зростає продуктивність полікомпонентних словосполучень, термінів інтернаціонального походження, аббревіації.

У п'ятому розділі «Шляхи формування водогосподарської лексики» О. А. Войцева з'ясовує походження ВГЛ польської мови і встановлює, що з генетичного, синтаксичного та структурного поглядів ця лексика визначається гетерогенністю, багатоджерель-

ністю. До її словника входять праслов'янські за походженням лексеми, західнослов'янські, питомі та іншомовні слова, які запозичувалися з різних мов протягом усієї історії цієї лексики. Авторка доводить, що спеціальні лексеми питомого походження взаємодіяли з термінами, запозиченими внаслідок міжмовних контактів, з інтернаціоналізмами, частина з яких функціонує в інших слов'янських мовах.

На основі проведеного діахронно-синхронного дослідження О. А. Войцева з'ясувала, що ВГЛ польської мови характеризується поліконтактністю, зміною первісних впливів різних мов протягом історичних етапів. Найбільше запозичень було з голландської (19,1%), німецької (17,4%), англійської (14,1%) та латинської (9,8%) мов. Значний відсоток (22,3%) припадає на спеціальні слова, запозичені з неслов'янських мов (у тому числі екзотичних), які входили до цієї підсистеми через кілька мов-посередниць.

Таким чином, запозичені спеціальні слова, у тому числі кальковані, збагатили ВГЛ польської мови та викликали важливі зміни в цій підсистемі, зокрема активізацію лексем питомого походження, формування нових лексико-семантичних варіантів, відтінків значення в семантиці існуючих ЛО, сформували нові тематичні мікрогрупи та мікроряди.

Варто зазначити, що монографія О. А. Войцевої базується на великому матеріалі використаних джерел (у списку нараховується 150 позицій). Обсяговим є список використаної літератури, який містить 739 одиниць, з них польською мовою — понад сто праць. Завершується монографія великим додатком — покажчиком водогосподарської лексики польської мови (с. 400–413), а також інших слов'янських мов (с. 413–422).

Рецензована монографія, у якій уперше кваліфіковано досліджується проблема динаміки номінації реалій системи водного господарства в синхронно-діахронному аспекті, є безперечним внеском в історію слов'янського мовознавства та ономазіологічного термінознавства.

М. БРИЦІН